

Systematyka procesu depopulacji miast na obszarze Polski od XIX do XXI wieku

Mojemu Synowi Adrianowi

NR 3158

Iwona Kantor-Pietraga

**Systematyka procesu depopulacji miast
na obszarze Polski od XIX do XXI wieku**

Redaktor serii: Nauki o Ziemi

Andrzej T. Jankowski

Recenzenci

Barbara Lubicz-Miszewska

Andrzej Zborowski

Redaktor: Barbara Todos-Burny

Projektant okładki: Magdalena Starzyk

Redaktor techniczny: Barbara Arenhövel

Łamanie: Damian Walasek

Copyright © 2014 by

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Wszelkie prawa zastrzeżone

ISSN 0208-6336

ISBN 978-83-226-2325-1

(wersja papierowa)

ISBN 978-83-226-2357-2

(wersja elektroniczna)

Wydawca

Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

ul. Bankowa 12B, 40-007 Katowice

www.wydawnictwo.us.edu.pl

e-mail: wydawus@us.edu.pl

Wydanie I. Ark. druk. 16,5. Ark. wyd. 21,0.

Papier offset kl. III, 90 g Cena 44 zł (+VAT)

Druk i oprawa: „TOTEM.COM.PL Sp. z o.o.” Sp.K.
ul. Jacewska 89, 88-100 Inowrocław

Wstęp

Trwanie miast wynika z siły i charakteru ich funkcji egzogenicznych oraz roli, jaką odgrywają w lokalnej, regionalnej i ponadregionalnej sieci miejskiej. Funkcje endogeniczne mogą być funkcjami napędzającymi rozwój miast tylko w przypadku dużych ośrodków metropolitalnych. Jednak i tu należy zwrócić uwagę na współwystępowanie równoważnych funkcji egzogenicznych, które dynamizują rozwój na zasadzie sprzężeń zwrotnych. Funkcje i rola danego miasta w przestrzeni geograficznej są istotną determinantą jego indywidualnej trajektorii rozwoju demograficznego. Zależność ta może być zniesiona tylko w przypadku silnych czynników zewnętrznych, naruszających istniejące powiązania regionalnego systemu osadniczego.

Miasta w rozwoju historycznym dostosowywały się do panujących warunków politycznych, gospodarczych i społecznych. Gwałtowne zmiany któregośkolwiek z tych uwarunkowań powodowały bezpośrednie zachwianie struktury bazy ekonomicznej w danym regionie i w poszczególnych miastach. Część miast i regionów na takie zmiany była uodporniona lub znosiła je stosunkowo łagodnie. Były to przede wszystkim te ośrodki, w których niektóre elementy zmian systemowych lub efekty postępu ekonomicznego zaznaczyły się incydentalnie już wcześniej. Doświadczenia te nie tylko uodporniły miasta na zmiany, ale często także wzmacniały ich rolę w krajowych lub regionalnych systemach miast. W wielu przypadkach pozwoliły także na osiągnięcie kluczowej roli jako ośrodków wiodących w danym kraju.

Jednakże wiele miast w efekcie zachodzących procesów i zjawisk społeczno-ekonomicznych znalazło się poza zbiorem ośrodków miejskich dynamizujących swój rozwój. Część spośród nich zatrzymała się na pewnym poziomie rozwoju demograficznego. W innych zaznaczył się spadek potencjału ludnościowego, niejednokrotnie gwałtowny. W skrajnych przypadkach miasta wręcz zanikały.

Obserwowane zjawiska depopulacji miast miały też różny wymiar. Najmniej niekorzystnych konsekwencji społeczno-ekonomicznych powodowało wyludnianie się długotrwałe, ale stosunkowo powolne w czasie. Podobnie **5**

było w przypadku stagnacji demograficznej ośrodków miejskich. Te ostatnie co prawda utrwały swoją pozycję w sieci osadniczej, ale jednocześnie marginalizowały się z uwagi na fakt, że w tym samym czasie tempo rozwoju demograficznego miast sąsiednich było wyższe.

Bardziej odczuwalne dla kondycji miejskiej były sytuacje związane z nagłym wyludnianiem się miast. Szczególnie wtedy, gdy skala tego zjawiska była znacząca. Problem ten dotyczył zarówno miast małych, jak i dużych. W przypadku tych pierwszych mogło wręcz dojść do kompletnego ich wyludnienia się. Nie mniej negatywny był gwałtowny i stały ubytek ludności w miastach dużych. Jakkolwiek zachowywały one swój byt, to skala wieloaspektowych (ekonomicznych, społecznych, infrastrukturalnych, politycznych, finansowych) problemów i konsekwencji, które towarzyszyły temu zjawisku, była bardzo duża. Wyludnianie się dużych miast jest współcześnie jednym z zasadniczych zagadnień rozpatrywanych w Polsce i w niektórych państwach świata.

W procesach dziejowych związanych z ewolucją i rozwojem urbanizacji ziem Polski kwestią silnie zaznaczającą się były także periodyczne, stosunkowo krótkotrwałe ubytki liczby ludności miast, związane głównie z działaniami wojennymi. W sytuacji trwałego, długoterminowego wzrostu liczby ludności miast miały one wyraźnie incydentalny charakter. Oczywiście, w głównej mierze wiązały się one z działaniami wojennymi lub innymi wydarzeniami bezpośrednio wpływającymi na zachwianie stanu populacji. Większość ośrodków miejskich po krótkim — z historycznego punktu widzenia — okresie (dekada, kilka dekad) dość szybko odtwarzała stan zaludnienia sprzed okresu poprzedzającego ubytek demograficzny.

W przypadku niektórych miast okres z reguły dość gwałtownego powrotu do poprzedniego stanu zaludnienia stanowił nowe impulsy rozwojowe. Wykorzystywano w takim przypadku fakt potrzeby przywrócenia *status quo*, z perspektywą rozwoju opartego na nowych czynnikach. Niejednokrotnie więc ośrodek taki, mimo pozornie mniej korzystnego stanu ludności w porównaniu z miastami sąsiednimi (słabiej wyludnionymi), w stosunkowo krótkim okresie nie tylko zrównywał się z nimi pod względem potencjału demograficznego, ale także przewyższał je pod względem liczby mieszkańców.

Bez względu na trajektorie procesu depopulacji miast, zagadnieniem podstawowym były i są uwarunkowania oraz konsekwencje tego zjawiska. W najbardziej ogólnej klasyfikacji uwarunkowania można podzielić na:

- społeczne, obejmujące także biologiczno-społeczne,
- ekonomiczne,
- polityczne.

Rola każdej z grup uwarunkowań w różnych okresach historycznych była zmienna. W najdalszej przeszłości historycznej (okres średniowieczny) rolę podstawową odgrywały czynniki społeczno-biologiczne.

Z analizy okresów późniejszych wynika że, znacząco rosła rola czynników ekonomicznych i politycznych. W skali regionalnych i ponadregionalnych

temów ekonomicznych, takich jak: przejście z gospodarki feudalnej do kapitalistycznej, wzrost roli sektora przemysłowego kosztem rolnictwa czy też przewaga udziału zatrudnionych w sektorze III (usługach) nad zatrudnionymi w sektorze II (przemysle i budownictwie). Istotną determinantą były także zmiany granic politycznych (między innymi związane z rozbiorami) i ich wieloaspektowe konsekwencje.

Systemowe zmiany ekonomiczne mogą jednak przebiegać równocześnie ze zjawiskami społecznymi. Te ostatnie są zresztą silnie warunkowane tymi pierwszymi. Wzrost zamożności społeczeństw, wynikający z ogólnie pozytywnych trendów rozwoju gospodarki, w tym także poszczególnych gospodarek lokalnych, z jednej strony ułatwia społeczne trwanie zbiorowości miejskich jako skupienia tysięcy gospodarstw domowych, z drugiej zaś prowokuje do ugruntowywania się ponowoczesnego modelu współżycia społecznego, który ostatecznie nie doprowadza do naturalnego przyrostu ludności miast.

Niezależnie od tego wiele miast przeżywa regres demograficzny, będący przejawem wcześniej zaistniałego regresu ekonomicznego. Dotyczy to szczególnie tzw. miast poprzemysłowych, w których nastąpiło znaczące lub całkowite załamanie się dotychczasowej bazy ekonomicznej, stanowiącej fundament rozwojowy. Niektóre z tych miast znalazły nowe możliwości rozwoju, inne jeszcze nie. Jak pokazuje historia ziem Polski, pewna grupa ośrodków ich nie znajdzie. Dotyczy to głównie dotąd skrajnie wyspecjalizowanych miast, które nie pozostawały w ścisłych relacjach ze swoim zapleczem wiejskim. Ponieważ zostały zerwane podstawowe powiązania funkcjonalne między takim miastem a układem innych współdziałających z nim ośrodków, jego byt w dotychczasowej postaci staje się docelowo zbędny. Z tego punktu widzenia ośrodki takie są „niepotrzebne” jako miasta w ogóle (dotyczy to mniejszych ośrodków) lub są „niepotrzebne” jako miasta o dotychczasowym potencjale¹ czy statusie w odniesieniu do regionalnych sieci osadniczych (dotyczy to ośrodków średnich i większych).

Paradoks przemian demograficznych współczesnych miast polega na tym, że na ubytek demograficzny w równym stopniu mogą wpływać zarówno elementy pozytywne z gospodarczego punktu widzenia, jak i elementy negatywne. To znaczy zjawisko, które w jednym mieście powoduje bezpośrednio lub pośrednio wzrost liczby mieszkańców, w innym może być przyczyną jej ubytku. Na przykład kwestia gentryfikacji przestrzeni miejskiej wywołana pierwotnymi, pozytywnymi impulsami gospodarczymi może w jednych ośrodkach wywoływać wzrost ludnościowy (niektóre miasta powiatowe), w innych zaś powodować ubytek (większość polskich uzdrowisk). Próba uszczegółowienia tej tezy jest zresztą jednym z celów niniejszego opracowania.

Jakkolwiek wyjaśnianie depopulacji i wskazywanie jej konsekwencji są stałym elementem badawczym w naukach geograficznych, to należy zauważyć, że w ostatnim okresie zagadnienie depopulacji często odnoszone jest szczegóło-

---

¹ Demograficznym, przestrzennym, ekonomicznym, administracyjnym bądź innym.

wo do pojęcia kurczenia się miast. W istocie termin „depopulacja” w węższym tego słowa rozumieniu jest tożsamy kurczeniu się. Stanowi jego synonim. Jednak zakres pojęcia „kurczenie się” ma także wymiar szerszy, uwzględniający elementy badawcze geografii niezwiązane bezpośrednio z geografą ludności — głównie przestrzenne, gospodarcze, społeczne, infrastrukturalne, administracyjne czy finansowe.

Wyjaśnianie procesów depopulacji oraz kurczenia się miast jest o tyle istotne, że stale towarzyszą one ewolucji osadnictwa na Ziemi. Zrozumienie zjawisk, które miały miejsce 50, 100 czy nawet 200 lat temu, jest istotne także w podejmowanych próbach predykcji zjawiska depopulacji w najbliższych dziesięcioleciach. Współcześnie jednak nie chodzi tylko o próbę uchwycenia i zdefiniowania obserwowanych zjawisk, ale także o formę społecznej kontroli nad nimi czy — co istotniejsze — tworzenie wobec nich odpowiednich polityk prorozwojowych.

Polityka w odniesieniu do procesu depopulacji (państwowa, regionalna, lokalna) powinna każdorazowo opierać się na rozpoznaniu aktualnej sytuacji, ale także uwzględniać ogólne mechanizmy powodujące wyludnianie się, których elementarną częścią jest znajomość tego zjawiska w perspektywie dynamicznej.

Niniejsze opracowanie stanowi próbę szerszego spojrzenia na zjawisko wyludniania się miast, zarówno z perspektywy czasowej, obejmującej okres ponad dwóch stuleci, jak i przestrzennej, koncentrując się na ośrodkach zlokalizowanych w obrębie współczesnego terytorium Polski.

Iwona Kantor-Pietraga

The Systematics of the Process of Depopulation of Towns in the Area of Poland from the 19th to the 21st Centuries

S u m m a r y

Depopulation of towns has been a constant element of demographic processes in the area of Poland for over 200 years. This phenomenon has had a different significance in the shaping of the population of Polish towns. The causes and consequences of depopulation have also varied. The aim of this study is to determine the process of depopulation in Polish towns and to clarify the key issue of this phenomenon, namely an attempt to answer the question of why the process of depopulation is common and persistent in the development of Polish towns, despite the fact that in the past two hundred years the fundamental determinants of this phenomenon have drastically changed. While in the first half of the 19th century urban population loss resulted almost exclusively from economic factors (and less frequently due to environmental or anthropogenic hazards), it was the turn of the 20th and 21st centuries when an additional factor became the consequences of the second demographic transition.

An important objective of the study was also to systematize the processes of depopulation of Polish towns, both chronologically and typologically. In the first case, the process of urban depopulation has been explained in the context of general stages of economic, social and political development of the Polish territory, assigning the following analytical periods: 1810—1918, 1919—1939, 1939—1945, 1946—1989, 1990—2010. The element of the dynamic depiction was the presentation of this phenomenon in the context of the population forecast until 2035. Each of the indicated research sub-periods was discussed, pointing out basic components of demographic processes with an indication of the role of the natural flow of the population and migration flow. An important element was the presentation of the general political, economic and social background with particular emphasis on those elements, which could have had a significant impact on the depopulation of towns. The remainder of each of the sub-sections indicated the role of the phenomenon of depopulation of towns, pointing out the quantity and size participation of towns, where population loss was observed.

An essential element of the study was an indication of the types of depopulating towns, defined on the basis of the criterion of demographic potential and the criterion of the relationship of the town towards its region. Regarding the first criterion, the towns of apparent and actual depopulation and the so-called “extinct” towns were indicated. In the first case, the observed population loss resulted exclusively from administrative changes. Although the population of a town dropped as a result of the separation of its district (districts), in fact, the population of the area affected by the administrative changes did not have to decrease (within the town limits

before the division). The actual depopulation is in fact the real and statistical loss of population, regardless of whether administrative changes have taken place or not. The last category featured here were the so-called “extinct” towns. Formally, these places no longer have the status of a town. They lost it as a result of a complete or almost complete depopulation. The demographic potential criterion therefore relates to the relationship of a place of residence of population, strictly defined by specific borders to its dynamics in terms of population loss.

The second criterion was the element of the relationship of the town towards its environment, considered from the point of view of the dynamics of the population, and in this particular case, the phenomenon of depopulation. Accordingly, centres absolutely depopulating and degraded towns were distinguished. While the absolutely depopulating towns are those in which the population loss is recorded both within them and in their immediate surroundings, depopulation relativity should be identified with the situation of population decline in the town, and population growth in its suburban zone. Relative depopulation, in most cases, shall be identified with the phenomenon of suburbanization. It constitutes a stage of urban development. The end of depopulation of the town, from a statistical point of view, occurs at the moment of inclusion of suburban areas in the town limits. From the point of view of the negative consequences of the urban depopulation phenomenon, absolute depopulation is particularly dangerous. Durable depopulation of towns, or a relatively small demographic potential may cause the degradation of the town to the level of a village (formally a non — urban settlement). Depopulation then has a double dimension. On one hand, a permanent population loss of a small town is observed, on the other, depriving it of civic rights at some point, makes its residents not included in the urban population inhabiting the region. Formally, they do not live in the town.

A separate part of the study was devoted to the issue of urban shrinkage. The notion of a urban shrinkage, in its definition, includes a wider range of conditions than only a statistical decline in population. In the case of shrinking cities, it is extremely important to draw attention to the functional driver ultimately determining the loss of population. In the process of urban shrinkage, population loss is both a driver of depopulation as well as its consequence. Shrinking centres have been discussed with examples of different size urban centers, starting from a large metropolitan city (Łódź), through a city (Sosnowiec), a medium-size town (Ostrowiec Świętokrzyski) and ending with a small town (eg. Działoszyce in the Świętokrzyskie Voivodeship).

A specific type of shrinking urban centers are cities which are “no longer needed” from a functional point of view. This term strictly refers to the declining position of a given city in the hierarchy of a national or regional settlement network, but primarily emphasizes the disappearance of the existing economic basis that consolidated the existence of the city. Due to the fact that in the examined case there was no succession, the functional basis of this existence completely collapsed. Strong depopulation in this case is one of the effects of de-urbanization of such a city. Bytom was pointed out as an example of such a center.

The study proposes many new methodological depictions referring to the phenomenon of depopulation. The most important of these was the indication of a city development model, alternative to the model by Klaassen and Paelinck. While the Klaassen and Paelinck’s model emphasizes the role of the transformation of the city within its boundaries and the suburban zone, in the proposed depiction, attention is drawn to the phenomenon of urban structures de-fragmentation, which result in:

- their complete disappearance,
- long-distance dislocation (or movement),
- suburban dislocation (or movement).

These last ones are the essence of the Klaassen and Paelinck’s model. Confronted with contemporary de-urbanization of some metropolitan areas (the Katowice conurbation), this model is the only model that explains development of large cities, which can not withstand the test of time.

Some of the terms that specify the issue of depopulation of cities, their consequences and causes, come from the author and are published in a special chapter with glossary. Most of the

terms included in this chapter are already used in geographical studies. The selection made in this study takes account of the real relationships (causes or effects) and the wider background for explanation of the process of depopulation.

The study also points out the importance of some of the models and geographical and demographic concepts which are an important starting point in explaining the depopulation of cities. The role of J. Webb's model was highlighted, as well as the issue of redistribution of population according to J. Dzieciuchowicz's project and the concept of wave urban development by P. Korcelli.

Making a direct reference to the posed fundamental aim of the study and the research problem, the existence of long-term systemic determinants of urban depopulation was indicated. The social and demographic component of these conditions (the second demographic transition) and economic one were pointed out and also the systemic change of the economic foundations of existence of the cities (transition from sector I to II and sector II to III). The issue of spatial redistribution of urban population in the regional depiction and migrations (their scale and types) constitute the explanation of the fact that the scale of urban depopulation in the 19th century was similar (proportional) in character to that of the second half of the 20th century and the early 21st century, despite the fact that in the first period it was only conditioned by the economic element, and at present by both elements. Both of these issues explain the ability of the socio-demographic system to self-regulate in terms of population processes.

Irena Kantor-Pietraga

**Die Systematik der Stadtentvölkerung innerhalb
des polnischen Staatsgebiets vom 19. bis zum 21.Jh.**

Z u s a m m e n f a s s u n g

Die Entvölkerung der Städte ist seit über 200 Jahren das feste Element der demografischen Prozesse auf dem Gebiet Polens. Das Phänomen hatte in verschiedenem Maße die Besiedelung von polnischen Städten beeinflusst. Unterschiedlich waren auch die Ursachen und die Folgen der Entvölkerung. Die vorliegende Monografie bezweckt, den Verlauf der Stadtentvölkerung zu untersuchen und die wichtigste Frage zu beantworten: warum die Entvölkerung in der Entwicklung der polnischen Städte eine so häufige und dauerhafte Tendenz ist, obwohl sich die Hauptursachen für das Phänomen in den letzten 200 Jahren völlig geändert haben. In der ersten Hälfte des 19.Jhs waren es zwar fast ausschließlich wirtschaftliche Faktoren (seltener auch milieubedingte oder anthropogene Nebenfaktoren), an der Wende des 20.Jhs dagegen sind es auch die Folgen des II. demografischen Übergangs.

Ein wichtiges Ziel der Monografie war es auch, die Vorgänge der Stadtentvölkerung in Polen chronologisch und typologisch zu systematisieren. In dem ersten Fall wurde die Entvölkerung der Städte im Zusammenhang mit allgemeinen Stufen der wirtschaftssozialen und politischen Entwicklung Polens in folgenden Forschungsperioden: 1810—1918, 1919—1939, 1939—1945, 1946—1989, 1990—2010 erläutert. Zur dynamischer Auffassung gehörte auch die Gegenüberstellung des Phänomens der bis 2035 geltenden demografischen Prognose. Jede von den oben genannten Forschungsunterperioden wurde hinsichtlich der Hauptelemente von demografischen Prozessen und unter Berücksichtigung des natürlichen Menschenverkehrs und der Migration besprochen. Von Bedeutung war es auch, allgemeine politische und wirtschaftssoziale Grundlagen zu schildern und deren solche Elemente hervorzuheben, die die Stadtentvölkerung wesentlich beeinflussen konnten. In jedem Unterkapitel betonte man die Rolle der Stadtentvölkerung, indem man auf den qualitativen und quantitativen Anteil der Städte mit festgestellter Verminderung der Menschenmenge hinwies.

In ihrer Arbeit bemühte sich die Verfasserin auch, die Typen der sich entvölkernden Städte zu unterscheiden, die nach dem Kriterium des demografischen Potentials und dem Kriterium der Wechselbeziehung zwischen einer Stadt und deren Umgebung (Region) definiert wurden. Nach dem ersten Kriterium wurden die Städte genannt, die sich nur scheinbar entvölkern, die sich tatsächlich entvölkern und die sog. „ausgestorbenen“ Städte. In den erstgenannten Städten war für die Reduktion der Menschenmenge nur der Verwaltungswandel verantwortlich. Die Verminderung der Einwohnerzahl von einer bestimmten Ortschaft infolge der Abtrennung von deren bisherigen Stadtteil (Stadtteilen) müsste überhaupt nicht bedeuten, dass die Zahl der Einwohner, die den administrativ verwandelten Landstrich (innerhalb der Stadtgrenzen von vor der

Einteilung) bewohnten, gesunken ist. Die wirkliche Entvölkerung ist eine reale und statistische Reduktion der Bevölkerung abgesehen davon, ob es einen administrativen Wandel gab oder nicht. Die letztgenannte Kategorie – sog. „ausgestorbene“ Städte besitzen im Grunde genommen keinen Stadtstatus mehr; den haben sie infolge der völligen oder fast völligen Entvölkerung verloren. Das Kriterium des demografischen Potentials bezieht sich also auf die Relation zwischen einem durch Grenzen strikt bestimmten Wohnort der Bevölkerung und deren Dynamik (im Sinne des demografischen Verlustes).

Das andere Kriterium der Unterscheidung von den sich entvölkernden Städten war die Wechselbeziehung zwischen der konkreten Stadt und deren Umgebung, die hinsichtlich der Bevölkerungsdynamik, und in dem konkreten Fall hinsichtlich der Entvölkerung, untersucht wurde. Diesbezüglich wurden die sich absolut und relativ entvölkernden Städte, als auch degradierte Städte unterschieden. Wenn in den sich völlig entvölkernden Städten der Menschenverlust sowohl in den Städten selbst, wie auch in deren nächsten Umgebung beobachtet wurde, sollte die relative Entvölkerung mit dem Bevölkerungsrückgang in den Städten und mit dem Bevölkerungsanstieg in der stadtnahen Gegend gleichgesetzt werden. In den meisten Fällen muss die relative Entvölkerung mit der Suburbanisierung (Stadtflucht) identifiziert werden. Sie ist ein Stadium der Stadtentwicklung. Statistisch gesehen ist die Entvölkerung zu Ende, wenn die stadtnahen Ortschaften den Grenzen von einer bestimmten Stadt einverleibt werden. In Anbetracht der negativen Folgen ist die absolute Entvölkerung besonders gefährlich. Dauerhafte Stadtentvölkerung und relativ niedriges demografisches Potential können einen wahren Abstieg der Stadt zu einem Dorf (außerhalb der Stadt gelegene Siedlung) zur Folge haben. Solche Entvölkerung hat dann den doppelten Ausmaß. Die dauerhafte Entvölkerung der Kleinstadt verursacht, dass die schließlich ihr Stadtrecht verliert und ihre Bevölkerung zur Gruppe der Stadteinwohner nicht mehr gezählt wird, denn sie wohnt formell gesehen nicht mehr in der Stadt.

Ein separater Teil der Monografie wurde den schrumpfenden Städten gewidmet. Der Begriff „schrumpfende Stadt“ umfasst außer des statistischen Verlustes der Menschenmenge auch andere Faktoren. Eine sehr große Rolle spielt dabei der funktionale Faktor. Im Prozess der Stadtschrumpfung ist der demografische Verlust sowohl ein Entvölkerungsfaktor, als auch eine Entvölkerungsfolge. Oben genannte Städte wurden hier am Beispiel der, verschiedene Größentypen vertretenden Städte besprochen. Angefangen von der großen Metropolenstadt (Łódź, dt.: Lodz), über eine Großstadt (Sosnowiec), mittlere Stadt (Ostrowiec Świętokrzyski) bis zu einer Kleinstadt (u.a.: Działoszyce in der Woiwodschaft Heiligkreuz).

Einen besonderen Typ der schrumpfenden Städte bilden die funktional gesehen „schon unnötigen“ Städte. Diese Bezeichnung bezieht sich genau auf den Rückgang einer bestimmten Stadt in der Landeshierarchie oder im regionalen Siedlungsnetz, aber sie bedeutet vor allem, dass die bisherige, die Existenz der Stadt festigende wirtschaftliche Grundlage verschwunden ist. Da es hier keine funktionale Sukzession stattfand, sind die Existenzgrundlagen völlig zusammengebrochen. Eine starke Entvölkerung ist in dem Fall eins von den Ergebnissen der Desurbanisierung der Stadt. Ein Beispiel dafür ist die Stadt Bytom (dt.: Beuthen).

In ihrer Arbeit hat die Verfasserin mehrere neue methodologische Bemerkungen über das Phänomen der Entvölkerung vorgebracht. Die wichtigste von ihnen ist die dem von Klaassen und Paelinck entwickelten Modell gegenüber alternative Stadtentwicklung. Wenn es in dem Modell von Klaassen und Paelinck die Rolle der Umwandlung von der Stadt innerhalb deren Grenzen und in der stadtnahen Zone hervorgehoben wurde, wird es in der obengenannten Auffassung auf eine Defragmentierung der Stadtstrukturen hingewiesen, in deren Folge:

- die Stadtstrukturen völlig verschwinden
- die Stadtstrukturen langfristig verlagert (oder verschoben) werden
- die stadtnahen Strukturen verlagert (oder verschoben) werden.

Die Letztgenannten sind der Kern von dem Modell von Klaassen und Paelinck. Konfrontiert mit der gegenwärtigen Desurbanisierung von manchen Metropolen (The Katowice Conurbation, dt.: Kattowitzer Ballungsgebiet) überdauert das Modell nicht die Probezeit.

Von der Verfasserin wurden auch geprägt und in einem separaten Kapitel mit Termini veröffentlicht einige Begriffe, die die Stadtentvölkerung, deren Ursachen und Folgen näher bestimmen. Die meisten von ihnen werden schon in geografischen Wissenschaften gebraucht. In vorliegender Monografie werden sie hinsichtlich deren wirklichen, Ursache und Wirkung betreffenden Beziehungen und deren Anwendung zur Erläuterung der Entvölkerungsprozesse ausgewählt.

In der Arbeit deutet die Verfasserin auch auf wichtige Rolle von manchen Modellen und geografischen und demografischen Konzeptionen hin, die ein wichtiger Ausgangspunkt für Forschungen über die Entvölkerung sind. Berücksichtigt werden J. Webbs Modell, die räumliche Umverteilung der Bevölkerung nach dem Entwurf von J. Dzieciuchowicz und die von P. Korcelli entwickelte Konzeption der Wellenentwicklung der Stadt.

Zum Hauptziel der Arbeit und dem Forschungsprogramm Stellung nehmend zeigt die Verfasserin, dass die Entvölkerung der Städte von langfristigen systembedingten Faktoren abhängig ist. Sie betont das sozialdemografische Element der Bedingtheiten (II. demografischer Übergang) und das wirtschaftliche Element – systembedingte Änderung der wirtschaftlichen Grundlagen der Stadtexistenz (Übergang vom I. zum II. Sektor und vom II. zum III. Sektor). Die Entvölkerung der Städte im 19. Jahrhundert war proportional der von der zweiten Hälfte des 20. und vom Beginn des 21. Jahrhunderts ähnlich, obwohl sie im erstgenannten Zeitraum nur wirtschaftlich und in der Gegenwart durch die beiden Elemente (wirtschaftliches und sozialdemografisches) bedingt war. Die Ursache dafür waren die räumliche Umverteilung der Stadtbevölkerung in der Region und Migrationen (deren Umfang und Arten). Das alles erklärt, warum das sozialdemografische System imstande ist, die demografischen Prozesse selbst zu regulieren.

Spis rycin

Rycina 1.	Zmienność granic na obszarze współczesnej Polski w XIX i XX w.	11
Rycina 2.	Krater depopulacyjny w rdzeniu konurbacji katowickiej w latach 1977—2006	24
Rycina 3.	Model przejścia demograficznego wg I. Vogeler	39
Rycina 4.	Model rozwoju miasta Klaassena i Paelincka (zmodyfikowany)	44
Rycina 5.	Model rozwoju miasta w konurbacji katowickiej, uwzględniający proces kurczenia się w latach 1950—2010	45
Rycina 6.	Tło depopulacji miast w modelach J. Webba i J. Dzieciuchowicza, z uwzględnieniem składowych teorii II przejścia demograficznego oraz czynnika odpływu migracyjnego	47
Rycina 7.	Ubytek ludności w miastach Polski w latach 1810—1850	61
Rycina 8.	Ubytek ludności w miastach Polski w latach 1850—1910	62
Rycina 9.	Kolejność następowania klęsk elementarnych	64
Rycina 10.	Ubytek ludności w miastach Polski w latach 1910—1921	66
Rycina 11.	Ubytek ludności w miastach Polski w latach 1921—1939	69
Rycina 12.	Ubytek ludności w miastach Polski w latach 1939—1946	78
Rycina 13.	Zgeneralizowane maksymalne wartości zjawiska depopulacji miast w latach 1939—1946 wg współczesnych województw	80
Rycina 14.	Rozmieszczenie miast w Polsce, w których wystąpiły największe ubytki ludności w latach 1939—1946 (ponad 50%)	87
Rycina 15.	Ubytek ludności w miastach Polski w latach 1970—1980	95
Rycina 16.	Ubytek ludności w miastach Polski w latach 1990—2010	99
Rycina 17.	Ubytek ludności w miastach Polski w latach 1990—2010 wg wielkości miast	101
Rycina 18.	Zapis logiczny zjawisk rzeczywistych w proponowanym ilościowym ujęciu typologii depopulacji	118
Rycina 19.	Przypadki „pozornej” depopulacji na obszarze Polski, której efektem było powstanie nowych miast	119
Rycina 20.	„Wielkie Miasto Szczecin” w latach 1939—1945	122
Rycina 21.	Liczba ludności miasta Racibórz w latach 1800—2012	129
Rycina 22.	Dynamika zaludnienia gmin powiatu raciborskiego w latach 2001—2011	130

Rycina 23. Dynamika zaludnienia gmin powiatu toruńskiego w latach 2001—2011	133
Rycina 24. Społeczno-ekonomiczne tło kurczenia się miast	136
Rycina 25. Wyludniające się małe miasta w województwach małopolskim i świętokrzyskim w latach 1990—2010	146
Rycina 26. Sieć miast zdegradowanych w latach 1869—1870 zlokalizowanych w guberni kieleckiej i radomskiej	153
Rycina 27. Miasta „już niepotrzebne” na tle miast regresywnych i wyludniających się	155

Spis tabel

Tabela 1.	Czynniki wpływające na pustoszenie i zanikanie miast wg McLemana (zmodyfikowane)	56
Tabela 2.	Wzrost liczby ludności i gęstości zaludnienia w latach 1846—1911 w niektórych jednostkach terytorialnych obejmujących obszar współczesnego terytorium Polski	58
Tabela 3.	Liczba miast notujących ubytek liczby ludności w XIX w. i na początku XX w. (wg podziału administracyjnego Polski z 2012 r.)	60
Tabela 4.	Liczba miast na obszarze współczesnej Polski notujących ubytek liczby ludności w latach 1921—1939 (wg podziału administracyjnego z 2012 r.)	70
Tabela 5.	Dynamika zmian zaludnienia w Sosnowcu w okresie 1886—1950	72
Tabela 6.	Liczba miast na obszarze współczesnej Polski notujących ubytek liczby ludności w latach 1939—1946 (wg podziału administracyjnego z 2012 r.)	74
Tabela 7.	Miasta Polski w latach 1939—1946, które odnotowały przyrost liczby ludności oraz ich sytuacja demograficzna w latach 1946—1950	75
Tabela 8.	Średnie wartości wskaźnika ubytku demograficznego w latach 1939—1946 wg współczesnych województw	79
Tabela 9.	Miasta Polski w latach 1939—1946, które odnotowały największy ubytek demograficzny w wartościach bezwzględnych (ponad 10 tys.)	82
Tabela 10.	Miasta Polski w latach 1939—1946, które odnotowały największy ubytek demograficzny w wartościach procentowych (od 70%)	85
Tabela 11.	Zdegradowane formalnie w latach 1945—1950 miasta województwa zielonogórskiego i ich zaludnienie w 1939 r.	88
Tabela 12.	Relacja ubytku ludności do zniszczeń tkanki urbanistycznej miast byłego województwa zielonogórskiego	89
Tabela 13.	Miasta na obszarze współczesnej Polski notujące ubytek liczby ludności w latach 1946—1990 (wg podziału administracyjnego z 2012 r.)	92
Tabela 14.	Liczba miast na obszarze współczesnej Polski notujących ubytek liczby ludności w latach 1990—2010 (wg podziału administracyjnego z 2012 r.)	100

Tabela 15. Miasta Polski w latach 1990—2010, które odnotowały największy ubytek demograficzny w wartościach bezwzględnych (ponad 2 tys.) . . .	102
Tabela 16. Miasta Polski w latach 1990—2010, które odnotowały największy ubytek demograficzny w wartościach procentowych (od 10%)	104
Tabela 17. Dynamika ludności w miastach mających status uzdrowiska (2012 r.) w Polsce w latach 1990—2010	108
Tabela 18. Składowe przyrostu rzeczywistego miast oraz typy klasyfikacyjne Webba i ich zmienność w latach 2000—2010 na obszarze Polski wg województw	109
Tabela 19. Liczba miast wyludniających się długotrwale w latach 2000—2010 na obszarze Polski wg województw	110
Tabela 20. Prognoza demograficzna do 2035 r. dla miast na prawach powiatu w Polsce	112
Tabela 21. Miasta województwa śląskiego powstałe w wyniku secesji w latach 1982—1998	121
Tabela 22. Dynamika ludności w miastach GZM liczona metodą jednej podstawy	124
Tabela 23. Dynamika ludności w miastach GZM liczona metodą łańcuchową . . .	125
Tabela 24. Określenia wymiaru ilościowego depopulacji na podstawie procentowego ubytku liczby ludności	125
Tabela 25. Liczba miast Polski odnotowujących ubytek demograficzny w latach 1950—2010 wg skali depopulacji	126
Tabela 26. Dynamika ludności w Raciborzu i gminach powiatu raciborskiego w latach 2001—2011	131
Tabela 27. Dynamika ludności w Toruniu i gminach powiatu toruńskiego w latach 2001—2011	132
Tabela 28. Liczba ludności Łodzi w latach 1810—2012 oraz w prognozie demograficznej do 2035 r.	139
Tabela 29. Liczba ludności miast uzdrowiskowych i turystycznych w regionie historycznej Małopolski w latach 1988—2009	148
Tabela 30. Liczba ludności miast uzdrowiskowych i turystycznych w regionie historycznego Śląska w latach 1988—2009	149
Tabela 31. Ważniejsze procesy, fakty i zjawiska świadczące o „zbędności” funkcjonalnej miasta	157

Spis treści

Wstęp	5
1. Założenia metodologiczne pracy	9
1.1. Przedmiot badań	9
1.2. Cele i zakres pracy	9
1.3. Problem badawczy	10
1.4. Metody pracy	12
1.5. Materiały i źródła	13
1.6. Stan dotychczasowych badań	14
2. Podstawowe pojęcia związane z procesem depopulacji	21
3. Uwarunkowania i mechanizmy depopulacji miast na obszarze Polski	33
3.1. Uwarunkowania i mechanizmy systemowe depopulacji miast	33
3.1.1. Uwarunkowania i mechanizmy systemowe oddziałujące długookresowo	34
3.1.2. Uwarunkowania i mechanizmy systemowe oddziałujące krótkookresowo	52
3.2. Uwarunkowania i mechanizmy depopulacji miast o charakterze incydentalnym	54
4. Przebieg i trajektorie procesu depopulacji miast na obszarze Polski	57
4.1. Depopulacja miast w latach 1810—1918	57
4.1.1. Tło ogólnodemograficzne procesów depopulacyjnych w latach 1810—1918	57
4.1.2. Zjawisko depopulacji miast w latach 1810—1918	59
4.2. Depopulacja miast w latach 1919—1939	67
4.2.1. Tło ogólnodemograficzne procesów depopulacyjnych w latach 1919—1939	67
4.2.2. Zjawisko depopulacji miast w latach 1919—1939	68

4.3. Depopulacja miast w latach 1939—1945	71
4.3.1. Tło ogólnodemograficzne procesów depopulacyjnych w latach 1939—1945	71
4.3.2. Zjawisko depopulacji miast w latach 1939—1945	73
4.4. Depopulacja miast w latach 1946—1989	90
4.4.1. Tło ogólnodemograficzne procesów depopulacyjnych w latach 1946—1989	90
4.4.2. Zjawisko depopulacji miast w latach 1946—1989	91
4.5. Depopulacja miast w latach 1990—2010	98
4.5.1. Tło ogólnodemograficzne procesów depopulacyjnych w latach 1990—2010	98
4.5.2. Zjawisko depopulacji miast w latach 1990—2010	98
4.6. Depopulacja miast w prognozie demograficznej do 2035 r.	110
5. Typy miast wyludniających się w nawiązaniu do ich potencjału demograficznego	117
5.1. Miasta wyludniające się pozornie	118
5.2. Miasta wyludniające się rzeczywiście	122
6. Typy miast wyludniających się z punktu widzenia relacji ośrodek miejski — region	127
6.1. Miasta wyludniające się bezwzględnie	129
6.2. Miasta wyludniające się względnie	132
7. Depopulacja a kurczenie się miasta	135
7.1. Miasta kurczące się według wielkości ośrodka miejskiego	138
7.2. Miasta zdegradowane	151
7.3. Miasta „już niepotrzebne”	155
7.4. Miasta „zanikłe”	159
Zakończenie (synteza badawcza)	163
Literatura	169
Aneksy	187
Summary	251
Zusammenfassung	255
Spis rycin	259
Spis tabel	261